
SUOČAVANJE SA PROŠLOŠĆU KAO TEST ZA DEMOKRATIJU

ŠTEFAN HILSBURG
S nemačkog prevela Hana Čopić

Suočavanje sa prošlošću bavi se sadašnjošću. Istorija predstavlja nešto što je neko doživeo. Nesreća i nepravda koju su ljudi u NDR doživeli i posle završetka rata po pravilu je mogla da se izgovori tek nakon promene u jesen '89, a uprkos tome posledice se i dalje osećaju na mnogim poljima.

Društvo u NDR nije bilo samo heterogeno, već je ličilo na *black box*. Javnost nije postojala, zato što je bila vlasništvo SED-a i zato što je ova partija dala sebi za pravo da definiše šta je ispravno a šta nije. Zbog toga su čak i oni građani NDR-a koji su u NDR i odrasli kao stvarnost shvatali samo ono što su lično doživeli. O stvarnosti sugrađana mogli ste ponešto saznati u malobrojnim srećnim trenucima u kojima biste uspeali da razbijete nepoverenje i kada bi na kratko nastala otvorenija klima. Na ovaj način sam kasno, tek '88, saznao nešto o uvek prisutnoj želji koja je dremala u narodu, naime o želji za rušenjem Zida i za ujedinjenjem; ili, pak, u drugom slučaju, o obeshrabrujućim i parališućim doživljajima građana NDR za vreme staljinizma, koji je jasno određivao njihovo ponašanje i u poznim godinama ove države.

Tako sam se u tim tadašnjim razgovorima suočio ne samo sa željama, nadanjima i čežnjama za koje se verovalo da su odmrle, nego i sa jednom prošlošću koju u tom vidu nisam poznavao. Takvu prošlost sam nasleđio, tada još ne kao aktivan političar, i trebalo je da pronađem nekakav odgovor na nju. Smatrao sam sebe pripadnikom opozicije i već sam naslutio promene koje su na pragu. Valjalo se pripremiti za njih.

Postalo je jasno da bi buduća demokratska politika u NDR morala da izađe na kraj kako sa nadanjima i željama širokih narodnih masa, tako i sa doživljajima od kojih je, doduše, prošlo nekoliko decenija, ali koji su i dalje uticali na život. Ova dva zadatka, da se izgovori ono što je bilo i ono što će biti, stajala su u tesnoj vezi. Tu se do danas malo toga promenilo. No, problem se percipira razli-

čito. U Nemačkoj ima mnogo političara koji bi hteli da izbegnu pitanje suočavanja sa prošlošću. Za njih se takozvani dnevni zadaci nalaze u prvom planu. Danas bi, kažu oni, sve snage trebalo angažovati na reorganizaciji i ponovnoj izgradnji društva. Zastupnici ovog stanovišta ili jedva da su ranjeni ili pak u podrumu kriju leševe.

Naši prijatelji iz zapadne Nemačke imaju, razume se, sasvim drugačiji odnos prema odgovornim funkcionerima SED-a negoli mi. Kako i ne bi: rane oseća samo onaj ko ih ima. Mnogi zapadni Nemci posmatraju stvari u istočnoj Nemačkoj sa distance. Osim toga, činjenica je da je upravo osamdesetih godina u tadašnjoj SR Nemačkoj porasla tolerantnost prema politici SED-a.

Sa druge strane, bilo je puno građana u NDR koji su veoma opušteno podnosili nepravilni karakter diktature SED-a. To se nije sretalo samo kod običnih članova vladajuće partije i onih koje su pripadali tzv. blokovskim partijama,* nego se na tu opuštenost moglo naići, u mnogim slučajevima, čak i unutar crkve. Za njih je podela Nemačke i diktatura SED-a bila gotovo od Boga data, ona je morala da se prihvati i sa njom se moralo živeti. Oni su mislili da su proste, kozmetičke korekcije u sistemu sasvim dovoljne, nešto u stilu "popravljljivog" socijalizma. Za ove ljude su i preokret i ujedinjenje bili poklon s neba. U procesu ujedinjenja za njih dominiraju aktuelne teškoće, i oni im nedvosmisleno daju prednost u odnosu na zadatke suočavanja sa prošlošću.

U obe prikazane grupacije svako ko profitiraju oni koji imaju nepromenjen odnos prema sopstvenoj odgovornosti za održavanje diktature u NDR i koji svoje viđenje stvari hoće da nametnu kao opšte. Da li je onda slučajnost to što je i marksističko-lenjinistička ideologija polagala pravo na apsolutnu istinu?

Postoji niz neistraženih zločina koje je počinila vlast, kao i onih koji se vezuju za ujedinjenje. Ovde mislim na Šalk-Golodkovskog,** koji verovatno sasvim fino živi od novca koji je nekada dobio od Štazija, ili pak na klupko zaverenika koji su učestvovali u procesu privatizacije u istočnoj Nemačkoj, i koji su sasvim dobro zaradili od razvlačenja negdašnje "narodne privrede" NDR. Ne angažovati sve snage na razotkrivanju ovakvih kriminalnih slučajeva je u političkom smislu doduše naivno, ali je ipak rezultat volje jedne široke koalicije. Ovde se mešaju shvatanja o tome da je suočavanje s prošlošću, na jednoj strani, nemoguće, i da ono, sa druge strane, narušava unutrašnji mir. Svesno ili nesvesno – ovakva shvatanja u osnovi počivaju na lažiranju istorije. Svako zna da objašnjenja za aktuelno stanje u jednom društvu treba tražiti u njegovoj istoriji. Upravo zbog toga i sami političari moraju da raspolazu širokim istorijskim obrazovanjem. No, ko se ogradi od istorije i poznaje samo dnevni red, već se okušava u polugotovim rešenjima. Takvi ljudi mogu da delaju, no njihov učinak uvek ostaje samo delimičan. Oni u osnovi ne poznaju sistem vrednosti na kom počiva naša demokratija. S vremena na vreme, do-

282

* "Blokovske partije", dozvoljene političke stranke u NDR koje su obezbeđivale privid pluralizma – prim. prev.

** Umešan u ilegalno trgovanje istočnonemačkih firmi sa Zapadnom Nemačkom i malverzacije devizama, posle preokreta 1989. prešao na Zapad – prim. prev.

duše, oni mogu da budu uticajni. No, oni nikada ne mogu da razreše sukobe koji potiču iz prošlosti i da tek time stvore osnovu za pomirenje.

Između mnogih aktivnih političara i širokih narodnih masa postoji velika distanca. Takozvana prezasićenost politikom, koja se u Nemačkoj može sresti na svakom koraku i koja zapravo predstavlja više prezasićenost političarima i partijama, dopunjava se pravom pravcatom političkom pasivnošću u istočnoj Nemačkoj. Onaj ko kao političar radi za narod, a pri tom ignoriše ili potcenjuje nepravdu koja je narodu nanescena u prošlosti, ne treba da se čudi slaboj podršci. Naravno, ovi interesi uvek su potisnuti dnevnim zadacima. Problem, međutim, počinje njihovim apsolutizovanjem, kao što je, uostalom, svako apsolutizovanje štetno.

U Nemačkoj se trenutno može osetiti velika zbuđenost, koja potiče iz jedne duboke protivrečnosti. U osnovi, to je problem pravde. Ovom prilikom neću citirati građansku aktivistkinju Berbel Bolaj, koja je svojom utopijom o pravičnosti podrivala pravnu državu, i time diskreditovala istinski napredak u istočnoj Nemačkoj, naime upravo tu pravnu državu, kojoj samo možemo da se radujemo. Osnovni problem se ne sastoji samo u sukobu između pravne države i pravde, nego i u sukobu realne politike i pravde. Pravda je u opravdanom interesu mnogih ljudi koji se osećaju kao žrtve, ili su to i bili. Pored pravde, međutim, realna politika mora da vodi računa i o ostalim, međusobno zavisnim, faktorima koji utiču na moderno društvo. Mereno potrebom za pravdom, realna politika se danas često čini ciničnom, i stoga se mora sprovesti naročito odgovorno.

Savremene kontroverze u vezi sa pitanjima suočavanja sa istorijom dele nemačko društvo u različite grupe. Da li krivci za diktaturu u

NDR treba da budu kažnjeni – ili ih treba amnestirati? Treba li nekadašnje bosove narodne privrede NDR otpustiti – ili su oni nezamenljiva stručna snaga? Da li današnje demokratske stranke treba da prihvate nekadašnje članove SED-a – ili se njih treba kloniti? Da li zločini tajne policije zastarevaju – ili taj rok, naprotiv, treba da bude produžen? Treba li priznati dodatne penzije nekadašnjih funkcionera NDR – ili ih treba poništiti? Da li je diktatura u NDR bila nepravda – ili pak rezultat konflikta između Istoka i Zapada? Da li je "realno postojeći" socijalizam imao pozitivan bilans, ili je odveo NDR u bankrot? Da li nas to zapadna Nemačka kolonizuje – ili nam pomaže?

Ovo su sve teška pitanja; od odgovora na njih zavisi procena trenutne situacije, i to u egzistencijalnom smislu: mogu li ja da pristanem na ovakvu zemlju ili moram da je odbijem?

Na to se nadovezuje i nejednakost uslova za život u istočnoj i zapadnoj Nemačkoj. Faktički u svim oblastima postoje problemi koji su posledica nemačke podeljenosti, a njihovo otklanjanje spada u najvažnije zadatke moje generacije.

Čini se da će biti veoma teško da se izađe na kraj sa prošlošću, a da se istovremeno rešavaju i najvažniji zadaci koji proizlaze iz pokrenutih promena. Od tih teškoća nisu izuzeti ni nekadašnji pripadnici opozicije. Njima u najmanju ruku treba biti zahvalan na tome što je proces suočavanja sa prošlošću uopšte došao na dnevni red. Bez njih ne bi bila objavljena dokumenta Štazija, Službe državne bezbednosti, niti bi nekadašnja saradnja sa Ministarstvom za državnu bezbednost bila prihvaćena kao razlog za otkaz u javnoj službi. Time su bili stvoreni svi preduslovi za to da se prihvati lična odgovornost – važan zadatak političke obno-

ve. Ovde postaje jasno kako bavljenje prošlošću, koje je zadatak sadašnjosti, daje i smernice za budućnost – dakle, za formiranje budućnosti putem suočavanja sa prošlošću.

Sučeljavanje sa prošlošću je u prvom redu rasvetljavanje. Ono pretpostavlja da se istorija može racionalno objasniti. Istoriju čine ljudi. Činjenice i međusobni odnosi zaista se mogu razjasniti. O tome ne bi trebalo da bude diskusije čak ni među političkim protivnicima. Kad se činjenice jednom otkriju, onda je njihovo ignorisanje, kada je reč o suočavanju sa prošlošću, jednostavno lažiranje istorije, često politički motivisano. Shodno tome, i načinjena nepravda se može razjasniti. Odgovornost ima ime. Ovde svesno ne govorim o krivici. Krivica je lično prihvaćena odgovornost. O odgovornosti se može govoriti uopšteno. A mogu i da je personalizujem. No, prebacivanja krivice bi trebalo da se čuvamo. (Usput: uvek sam veoma skeptičan kod samooptuživanja, jer njemu često nedostaje potrebna ozbiljnost.)

Kada govorim o minuloj diktaturi SED-a nije reč o dužoj fazi nekakvog proizvoljnog društvenog poretka, već o sistemu koji je proizveo ogromne nepravde: od ubistava, hapšenja i oduzimanja poseda, prisilnog iseljavanja, stručne diskriminacije, pa sve do psihičkih deformacija kod miliona ljudi. Potreba za obeštećenjem, nadoknadom, kažnjavanjem i rehabilitacijom osetna je i pet godina nakon političkih promena. Ovu potrebu, doduše, sve više deformiše tok događaja, ali politika uprkos tome treba da se upravlja i prema njoj, jer – politika je zastupanje interesâ. Ona mora da spreči štetu i da povećava korist, i to ne apstraktno, već tako da se to

i konkretno može iskusiti. Posebno je demokratska politika upućena na to da uverljivo odgovori na potrebe ljudi. No, potrebe za suočavanjem s prošlošću nisu jedine koje postoje. Zato se taj interes mora pažljivo odmeriti. Međutim, nakon ove diktature, demokratska politika mora da se još potruži i da zaleći rane, da razvije verodostojne planove za nadoknadu štete i rehabilitaciju, kao i da novi politički početak sprovede i na kadrovskom planu. Ovde se ponovo vraćam na odgovornost i na događaje za koje se mora lično odgovarati. Verodostojno suočavanje sa prošlošću ne sme da traga za žrtvenim jarcima. Po pravilu, te žrtvene jarce instrumentalizuju ljudi koji žele da preko njih skrenu pažnju sa sebe i da se održe na vlasti. Zato zadatak političke obnove treba da glasi: "Ko je u NDR neodgovorno koristio vlast, ne sme danas da je vrši." Kako ja vidim stvari, udaljiti nekoga sa vlasti nije nikakva kazna. Nikada se nijedna kasta moćnika nije nakon revolucije tako lako izvukla kao što je to bio slučaj sa članovima SED-a i Ministarstva za državnu bezbednost. Prilikom dodeljivanja funkcija u javnim službama ne treba biti sentimentaln. Preuzimanje javnih službi i vršenje političkih funkcija u demokratiji odvija se po nalogu javnosti. Nije se prema moći neodgovorno poneo samo onaj ko je u svojoj tadašnjoj poziciji činio ili podržavao nepravdu time što je svoju slobodu – a određen stepen slobode ima svako – koristio na teret drugih ljudi, nego i onaj ko je radio na pozicijama koje su bile toliko bliske sistemu da se već samim tim politički kompromitovao.

Ovaj vid političke obnove je samo orijentir, ona se ne može postići preko noći. No, uprkos tome, ovakav zadatak mora se stalno imati

na umu. Ove teme danas više nisu u prvom planu, jer su egzistencijalni strahovi, nezaposlenost, preteće beskućništvo, poluprazne kase, neostvareni privredni zamah i nepravedna neravnopravnost između Istoka i Zapada pravi, teški problemi.

Sudeći prema izloženim iskustvima, diktaturom SED-a, koja je iza nas, intenzivno će se baviti i buduće generacije. Doći će trenutak kada će i onima koji sada delaju njihova deca postavljati bolna pitanja. Ta pitanja će otprilike glasiti: da li smo zaista sve raščistili i okrenuli novi list? Ili smo pak u mnogo većoj meri zataškavali krivicu i kao odgovorni danas sklopili pakt sa nosiocima odgovornosti od juče? Kako zapravo možemo da prenesemo demokratske vrednosti našoj deci, ako ni sami ne pokušavamo da ih dosledno sprovedemo? Trenutno raspoloženje nije pogodno za takva pitanja. Ishitreno se govori o pomirenju a da još nijednom nisu iznesene sve činjenice. Do pomirenja može da dođe tek kada se svađa dovede do kraja. Ko hoće da se miri pre vremena, nije u stanju da odgovori ni na pitanje kako treba da osmislimo naše društvo. U osnovi, ova rasprava je tek počela. Ona nije ništa drugo do spor oko istorijske istine. I spor oko konstitutivnih vrednosti demokratije, kao što su sloboda, jednakost, tolerancija, otvorenost i javnost. U tekovine demokratije ne spada zataškavanje, prećutkivanje, prekrajanje istine i sistema vrednosti. Našim zemljacima ne činimo nikakvu uslugu ako ne dovedemo u pitanje laži kojima su obmanjivani celog života, poput one o utopijama realnopoštojećeg socijalizma i njegovog tzv. pozitivnog bilansa.

285 Sada se pomalja poneko od ljudi koji su do pre dve godine bili srećni samo da ostanu neotkriveni. Većina odgovornih iz vremena diktature i ovako i onako poriče svoju odgovornost. Prilikom osuđivanja poslednjeg ministra odbrane NDR, gospodina Keslera, zbog toga što je dao ovlašćenje za pucaње na Berlinskom zidu, publika je pevala "Ustajte, prezreni na svetu". Činilo se da je njena samosvest ostala nepoljuljana.

Partija demokratskog socijalizma (PDS) ima velik glasački potencijal. Danas se puno ljudi iz blokovskih partija ponovo nalazi na ključnim mestima vlasti u opštinama i pokrajinama. O krivici je dva da se još i govori. Markus Volf, bivši šef tajne službe, sebe smatra časnim čovekom, a mnoge demokrate se takmiče da to potvrde. Nasuprot tome, dostignuća opozicije se u međuvremenu sve manje cene.

Neka ovo bude sve. Jedno je primetiti kakva je psiha ljudi i njihovo raspoloženje, a nešto sasvim drugo jasno videti istorijski razvoj. Raspoloženja mogu često da se menjaju. No, najbliža prošlost, koja je u međuvremenu postala istorija, više se ne menja. Pored uspostavljanja unutrašnjeg jedinstva Nemačke, važan zadatak naše generacije ostaje suočavanje sa prošlošću zarad unutarne slobode i slobode volje.

Štefan Hilsberg (r. 1956), od 1988. aktivan u crkvenom mirovnom pokretu, oktobra 1989. jedan od osnivača i prvi portparol istočnonemačke Socijaldemokratske stranke, od oktobra 1990. poslanik u Saveznom parlamentu.

Naslov originala: Stephan Hilsberg, "Vergangenheitsaufarbeitung als Bewährungsprobe der Demokratie", u: *German Studies Review*, Special issue: *Totalitäre Herrschaft – totalitäres Erbe*, Fall 1994, str. 214-218.